

TIFLÎ AHMED ÇELEBİ

maktan çekinmedi. Abdülbaki Gölpınarlı, Tıflî'nin Melâmîyye-i Bayrâmîyye'ye mensup, İdrîs-i Muhtefî'ye bağlı ve Sarı Abdullah Efendi'nin sohbet arkadaşı olduğunu belirtmektedir (*Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 132). Şairin ölüm tarihi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Safâyî, Nâil Tuman ve Hammer vefat yılını 1074 (1663-64) olarak gösterirken Müstakimzâde ve Şeyhî onun 1071'de (1660-61) öldüğünü söyler. Ancak akrabasından Nazmî Mehmed Efendi ve Nâilî'nin ölümüne düşürdükleri, "Dedim gehvâre-i cennette Tıflî'ye makâm eyle" ve "Gehvâre-i râhat ola Tıflî'ye lahd" mısraları ile divanının The British Library nüshasında kayıtlı (Or., nr. 7214, vr. 79^b) tarihler Tıflî'nin vefat tarihinin 1070 (1660) olduğunu ortaya koymaktadır (Çınar, s. 25). Süleyman Fâik Efendi'nin *Mecmûa'sına* göre (vr. 61^b) evi Kocamustafapaşa'da bulunan şairin mezarı Silivrikapı dışında Hazret-i Bâî civarındadır.

Safâyî, Tıflî'nin şiirlerini belâgat ve feshahat bakımından övgüye lâyık bulurken Rızâ ve Güftî onun "tâze-gû" olduğunu söyler. Kendisinden bahseden diğer kaynaklarda da yüksek mertebede şiir yazdığı, hissiyatında incelik ve edasında metanet bulunduğu belirtilir (Akbulut, s. 10). Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ'sında* herkesin bildiği hikâyeleri Tıflî'nin farklı bir üslûpla anlattığını kaydeder. Şiirlerine nazîre yazan Nedîm, Tıflî'yi etrafındaki şairlerden ayıran özellikleri sebebiyle övgüyle anar (*Nedim Divanı*, s. 303-304). Şiirlerindeki orijinal imajlara ve yer yer görülen sebk-i Hindî tesirine rağmen üslûbu akıcı ve sadedir (Çınar, s. 36). Fehîm-i Kadîm, Bâkî ve Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'den etkilendiği bilinen şair pazar geceleri beraberce *Şehnâme* okudukları Nefî, Cevrî İbrâhim Çelebi, Arzî, Nedîm ve Uzletî gibi şairlere tesir etmiştir. Meddahlığı şairliğini gölgede bıraktığından divan şairleri arasında hak ettiği yeri alamamışsa da Türk meddahları içinde büyük bir üne sahip olmuştur. M. Fuad Köprülü onu Osmanlı meddahlarının en meşhuru saymak gerektiğini kaydeder. Kime ait olduğu tam bilinmeyen "Sansar Mustafa, Hançerli Hanım, Letâifnâme, Kanlı Bektaş" vb. hikâyeler ona atfedilir. Birçok edebî gelenekten etkilenen Tıflî'nin hikâyeleri zamanla gelişerek kendine özgü türler oluşturmuştur (Sayers, bk. bibl.).

Eserleri. 1. *Divan*. Türkiye'de ve yurt dışındaki kütüphanelerde on dört nüshası tesbit edilen divanda bir mesnevi (*Sâkinâme*), yirmi sekiz kaside, bir terkihibend, bir müseddes, 197 gazel, dört rubâî, üç

kita, altı müfred, yedi tarih manzumesi bulunmaktadır. Köprülü, British Museum nüshasının sadece gazeliyyâtı ihtiva ettiğini belirtirse de (*İA*, XII/1, s. 234) bu doğru değildir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası olan (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3518) divan üzerine bir bitirme (Kâşif Yılmaz, 1983, Atatürk Üniversitesi), iki yüksek lisans (Berrin Uyar Akalın, 1991, Hacettepe Üniversitesi; Vildan Özdingiş, 1991, SÜ) ve bir doktora (Bekir Çınar, 2000, Fırat Üniversitesi) tezi hazırlanmıştır. 2. *Sâkinâme*. Divanın bazı nüshalarında yer alan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3518) 241 beyitlik bir manzume olup mesnevi nazım şekliyle ve aruzun "mef'ülü mefâilün feülün" kalıbıyla yazılmıştır. Şairin Melâmîlik'le olan bağının ve tarikat silsilesinin kaydedilmesi bakımından dikkat çekici olan bu eseri Ayıntablî Aynı, Tıflî'nin şairliğinin ispatı şeklinde görür. Bekir Çınar bu eser üzerine bir makale yayımlamıştır (*Türkölük Bilimi Araştırmaları*, sy. 12 [Niğde 2002], s. 111-153). Bazı kaynaklarda, Eski Zağralı Tarzî'nin yazdığı 184 beyitlik hicviyye tarzındaki *Vasiyyetnâme* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4967/1, vr. 61-66) Tıflî'ye atfedilir. Flügel, *Katalog'unda* Tıflî'nin birçok şiirinin yer aldığını belirtir (I, 721). Millet Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada da (nr. 624) Tıflî'nin şiirleri bulunmaktadır (Çınar, s. 55). David Selim Sayers, Tıflî'nin hikâyeleri üzerine bir yüksek lisans çalışması yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nedim Divanı: Külliyyat (haz. Halil Nihad Boztepe), İstanbul 1338-40, s. 303-304; Rızâ, *Tezkiire* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, s. 63; *Güftî ve Teşrifâtü's-şuarâsı* (haz. Kâşif Yılmaz), Ankara 2001, s. 166; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 671; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 358; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, s. 292; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 677; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 568; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 60; a.mlf., *Mecelletü'n-nişâb*, Ankara 2000, s. 304; Süleyman Fâik Efendi, *Mecmûa*, İÜ Ktp., TY, nr. 3472, vr. 61^b; Hammer, *GOD*, III, 449; Flügel, *Handschriften*, I, 721; Rieu, *Catalogue*, s. 198; *Sicill-i Osmânî*, III, 252; Abdülbâkî [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 132; Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeçiliği*, İstanbul 1946, s. 122; Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri*, Trabzon 1953, s. 9, 10; Bekir Çınar, *Tıflî Ahmed Çelebi, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni* (doktora tezi, 2000), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25, 36, 55; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemâl Kurnaz – Mustafa Tatcı), Ankara 2001, II, 589; David Selim Sayers, *Tıflî Hikâyelerinin Türsel Gelişimi* (yüksek lisans tezi, 2005), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü; "Tıflî, Ahmed Çelebi", *TA*, XXXI, 182; M. Fuad Köprülü, "Tıflî Ahmed Çelebi", *İA*, XII/1, s. 234-235.

BEKİR ÇINAR

TIĞNERİ
(الطنغري)

Ebû Abdillâh el-Hâc Muhammed b. Mâlik el-Mürri el-Girnâfî et-Tığnerî (ö. 504/1110'dan sonra)

Endülüslü ziraat âlimi,
edip ve şair.

V. (XI.) yüzyılın ortalarında Gırnata'nın kuzeybatısındaki Tığner köyünde doğdu. İbn Mâlik et-Tığnerî ve el-Hâc el-Girnâfî diye de anılır. Benî Mürre kabilesinden yöneticilerle yakın ilişkisi olan tanınmış bir aileye mensuptur. Hayatının erken bir döneminde ailesiyle birlikte Gırnata'ya göç etti. Önceleri oyun ve eğlenceyle geçen bir hayat sürerken daha sonra ilme yöneldi; İbn Bassâl et-Tuleytül'den ziraat (filâha) öğrenimi gördü ve bu konuda uzman oldu. İleriki yıllarda gittiği İşbiliye'de (Sevilla) tabip Ebû'l-Hasan Şihâb b. Muhammed'den tıp okuduğu (494/1101) bilinmektedir. Gırnata'da hüküm süren Zîrîler hânedanının son emîri Abdullah b. Bulukkîn ve Murâbit Emîri Temîm b. Yûsuf b. Tâşfin'in hizmetinde bulundu. Ardından tarım yöntemleri ve tarım ürünleri konusunda bilgisini geliştirmek için doğu İslâm ülkelerine seyahate çıktı. *Zehretü'l-bustân* adlı eserinde yer yer dile getirdiği gibi Selâ'ya, Kal'atü Benî Hammâd'a ve Kahire'ye uğradı; el-Hâc diye anıldığına göre muhtemelen buradan Hicaz'a gidip hac farızasını eda etmiştir. Daha sonra Şam bölgesine geçti ve Dımaşk, Askalân, Halep gibi şehirleri dolaştı. Ziraat konusunda geniş tecrübe sahibi olarak döndüğü Gırnata'da vefat etti. *Zehretü'l-bustân*'ı 504 (1110) yılı civarında yazdığına göre bu tarihten sonra ölmüştür. Tarım alanındaki uzmanlığı yanında çağdaşı İbn Bessâm eş-Şenterîni ve daha sonra Lisânüddin İbnü'l-Hatîb gibi edip ve tarihçiler onun şiir ve edebiyat alanındaki yeteneğine de işaret ederler.

Tığnerî, Gırnata Valisi Temîm b. Yûsuf b. Tâşfin'e sunduğu *Zehretü (Zehrü)l-bustân ve nüzhetü'l-ezhân* adlı eseriyle tanınmıştır. Bilimsel tarım alanında günümüze ulaşan önemli eserlerden biri olan *Zehretü'l-bustân* bir mukaddime ve 234 fasıldan meydana gelmektedir. Müellif mukaddimeye ziraata teşvik edip ziraatla uğraşanların mânevî mertebelerine işaret eden âyet ve hadisleri zikrettikten sonra ziraatla ilgili bazı şer'î hükümlere değinir. Ardından mevsimlerin, çeşitli bölge ve ülke topraklarının özellikleri, insanlar, hay-

vanlar, bitkiler, ağaçlar, meyveler ve örnek üretim usulleri konusunda teorik ve deneysel bilgiler verir. Tiğnerî eski Yunanlılar'ın, Araplar'ın ve diğer milletlerin ziraata dair eserlerinden elde ettiği bilgileri şahsî tecrübeleriyle geliştirerek değerlendirmiştir. Yer altı sularından yararlanma, kuyu kazma, ekim ve hasat zamanı ve yöntemleri, bitki ve ürünlerin verim ve kalitesini arttırma, bunları âfet ve hastalıklardan koruma yolları eserde ele alınan diğer konulardır. Kitapta ayrıca bitkilerin ve tarımsal ürünlerin hangi hastalıklara iyi geldiğine işaret edilmiştir. Müellifin yararlandığı kaynaklar arasında İbn Vahşîyye'nin *el-Filâhatü'n-Naba'iyye*'si, İbn Bassâl'in *Kitâbü'l-Filâha*'sı, İbn Vâfid el-Lahmî'nin *el-Mecmû' fi'l-filâha*'sı, Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Hâvî*'si, Câbir b. Hayyân'ın *el-Havâş* ve *et-Tılsimât* adlı eserleri, Ali b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-ḥikme*'si ve İbn Mâseveyh'in eserleri anılabilir. Tiğnerî, eserini telif ederken Aristo'ya nisbet edilen *Kitâbü'n-Nebât*'ı, Kustâ b. Lûkâ'nın *el-Filâhatü'l-Yûnâniyye*'si (*el-Filâhatü'r-Rûmiyye*), Anatolius'un *Kitâbü'l-Hizâne*'si yanında Batlamyus, Câlînûs, Democritos gibi filozof ve bilginlerin eserleriyle müellifini zikretmediği *el-Filâhatü'l-Hindîyye* adlı kitaba da başvurmuştur. Zehretü'l-bustân, Expiracion Garcia-Sanchez (Madrid 2000) ve Muhammed Mevlûd el-Meşhedânî (Dımaşk 1422/2001) tarafından neşredilmiştir. İbn Liyûn et-Tücbî'nin ziraata dair meşhur manzumesinde bu eserin metnini esas aldığını ileri süren Ahmed et-Tâhirî onun *Zehretü'l-bustân* üzerine yazdığı ihtisarı da neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Tiğnerî, *Zehretü'l-bustân ve nüzhetü'l-ezhân* (nşr. E. Garcia-Sanchez), Madrid 2000; a.e. (nşr. M. Mevlûd el-Meşhedânî), Dımaşk 1422/2001; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, I/2, s. 805; İbn Liyûn, *İhtisârât min Kitâbi'l-Filâha* (nşr. Ahmed et-Tâhirî), Dârülbeyzâ 1422/2001, neşredenin girişi, s. 8-9, 21-22, 44-63; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, I, 129; II, 282; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 74; *İzâhu'l-meknûn*, I, 619; Sâmi Halef Hamârneh, *Târîhu türâsi'l-ülümü't-tıbbiyye 'inde'l-Arab ve'l-müslimîn*, Amman 1406/1986, s. 361; Beşîr Atıyye, "el-Kitâbâtü'l-Arabîyyetü'l-kadîme fi'l-filâha", *İshâmâtü'l-Arab fi 'ilmi'l-filâha*, Küveyt 1408/1988, s. 10, 20-21, 38-39; Abdülâtîf Ubeyd, "el-Medresetü'l-filâhiyye bi'l-Endelüs fi'l-ḳarneyni'l-ḥâmis ve's-sâdis li'l-hicre", a.e., s. 407; E. Garcia-Sanchez, "Agricultura y Legislacion Islámica: El Prologo del Kitâb Zuhrat al-Bustân de al-Tiğhnarî", *Ciencias de la Naturaleza en al-Andalus: Textos y Estudios* (ed. E. Garcia-Sanchez), Granada 1990, s. 179-193; a.m.f., "al-Tiğhnarî", *EP* (İng.), X, 479-480; Zühayr Humeydân, *A'lâmü'l-ḥadâretü'l-Arabîyyetü'l-İslâmiyye*, Dımaşk

1996, V, 479; J. Vernet, *Fazlû'l-Endelüs 'alâ şekâfeti'l-Ġarb* (trc. Nihad Rızâ), Dımaşk 1997, s. 24-69; Ahmed et-Tâhirî, *et-Tıb ve'l-filâha fi'l-Endelüs beyne'l-ḥikme ve't-tecrib*, Muhammediye 1997, s. 88-89, 91, 94, 100; S. M. Imamuddin, "al-Filâhah (Farming) in Muslim Spain", *IS*, I/4 (1962), s. 55, 57-58, 59; G. S. Colin, "Filâha", *EP* (İng.), II, 901-902.

MUHAMMED HİŞÂM EN-NA'SÂN

TILSIM

(الطِّسْم)

Aktif semavî güçlerin pasif yer güçleriyle temasa geçerek onları etkilemesinden söz eden sanal bir ilim.

Arapça'ya Grekçe **telesmadan** geçmiş olup sözlükte "tabiat üstü güçlere, birtakım sırlara sahip olan nesne, çözülemeyen düğüm, anlamı gizli ve kapalı söz" mânasına gelir. Arapça'da **tilism**, **tillesm**, **talsem**, **talism**, **tilism**, **tilism** şekillerinde kullanılır. Bazı âlimler yanlış olarak kelimenin Arapça **tasalluttan** geldiğini söylemiştir (Taşkôprizâde, I, 365; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1114). Arapça'dan Batı dillerine **talisman** biçiminde geçen tılsım karşılığında Latince'de **amulet** kelimesi (takdis edilmiş, tabiat üstü güce sahip nesne) yer alır. Türkler arasında bu mânada hamail, efsun ve büyü kelimeleri yaygındır. Tılsım Anadolu folklorunda "büyünün etkisini sağlayan araç, define vb. gizli şeyleri bulmaya, kapalı kapıları açmaya yarayan söz, kadınlara nazardan ve kötülüklerden korunmak için başlarına taktıkları metal süs eşyası" mânasında kullanılır. Tılsım terim olarak "uygun zaman ve konumdaki aktif semavî kuvvetlerin pasif yer güçleriyle temasa geçerek onları etkilemesi keyfiyeti" diye tanımlanır. İbn Haldûn'a göre beşerî nefisler semavî güçlerden (feleklerin mizacından), unsurlardan veya sayıların havassından yardım alarak yahut yardım almadan unsurlar âleminde etkili olabilir. Birincisine tılsım, ikincisine sihir denilir (*Muḳaddime*, III, 1147). Tılsımın ilm-i nücûm ve sihirle ilgili iki türünün bulunduğunu kaydeden Taşkôprizâde birincisini "fiile uygun zaman ve konumda faal semavî güçlerin edilgen yer kuvvetleriyle terkibi keyfiyeti"ni konu edinen ilim", ikincisini "ta'vize adı verilen yaprak, taş, deri ve kâğıt gibi maddeler üzerine yazılmış / kazılmış yazı, sayı, resim, çizgi ve işaretlerin keyfiyetinden bahseden ilim" diye tarif eder (*Mevzûâtü'l-ülüm*, I, 365). Kâtib Çelebi ise kevn ve fesad âleminde tılsımdan beklenen etkiyi sağlayacak olağan üstü işleri başarmak

için tütsü, buhur vb. ruhaniyeti arttırıcı yollara başvurulduğunu, ilke ve sebepleri bilindiği için tılsımın kaynağının sihre göre daha belirgin, faydasının ise açık, ancak gerçekleştirilmesinin çok zor olduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1114-1115). Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye göre mîknatısın demiri, kehribarın saman çöpünü çekmesi, sirkenin taşı eritmesi ve Türkler arasında bilinen yağmur çeken taş örneklerinde görüldüğü gibi semavî kuvvetlerle yer güçleri arasındaki denge doğru biçimde kurulduğunda tılsım gibi garip hadiselerin meydana gelmesi muhtemeldir (*Şerḥu'l-Mevâkıf*, VIII, 237). Tehânevî tılsımı, "yer güçleri ile bir araya gelmesi neticesinde olağan üstü iş yapabilme gücünü kazanma keyfiyeti" olarak tanımlar (*Keşşâf*, II, 1138-1139). İbn Hazm tılsımın eşyanın tabiatını değiştirme ve gözbağcılık faaliyeti olarak değil soğğun sıcakla, sıcakın soğukla giderilmesi örneklerinde görüldüğü gibi Allah'ın terkip ettiği güçler vastasıyla vuku bulan tabii bir hadise olduğunu söyler; dolayısıyla onun önlenmesi mümkün değildir. Ayrıca ay akrep burcuna girdiğinde bir mühür üzerine akrep resmini kazıyıp üstünde taşıyan kişiyi akrebin sokmayacağı, bu yöntemle Sarakuş bölgesine (Mağrib) yılanların girmesinin önlenildiği şeklindeki inançlara da yer verir (*el-Faşl*, V, 4).

Tılsım yapmak için yıldızların yerini ve tabiatlarını bilmek, fiile uygun zaman ve konumdaki yıldızı seçmek, yıldızın delâlet ettiği, tılsımla yapılmak istenen işin niteliğine uygun bir sembol edinmek gerekir. Bu semboller insanları koruduğuna veya uğur getirdiğine inanılan göz, el, saç, diş, tırnak, boynuz, kemik, taş gibi genelde hayvan ve insan vücudunun bazı kısımları ya da yüzük, madalyon, at nalı, mermi, muska ve yazı gibi insan yapımı objeler olabilir (7A, XXXI, 182). Tılsım işleminin dayanıklı ve aşırı ses çıkarmayan objelerle yapılması tercih edilir. Çünkü ses konantrasyonu bozar; kemik ve tahta gibi çürüyüp bozulan nesnelere işlemin etkisinin devamını engeller. Tılsım yapılırken ortamın ruhaniyetini güçlendirmek için tütsüler yakılır. Tılsımların üzerinde ilâh isimleri, melek adları, Kur'an âyetleri, astrolojik semboller, kabalistik işaretler, büyü daireleri, fal işaretleri, insan ve hayvan figürleri gibi işaretler bulunur. Osmanlı padişahları düşmandan korunmak amacıyla savaşlarda üzerinde değişik duaların ve Kur'an'dan sûrelerin yazılı olduğu tılsımlı gömlekler giyerlerdi. Tılsım objeleri gömlek şeklinde giyildiği, hamail şeklinde ta-